

Ezelsoor

Nieuwsbrief voor de Werkgroep Boekwetenschap – Universiteit Leiden

Jaargang 1, nummer 2

Maart 1999

Onderwijs

Onder de naam “Grote Boeken” wordt dit semester een vrij toegankelijk VOC Boekwetenschap gegeven (1175-005, di 17.15-18.30 u.). In ieder college wordt een boek uit de wereldliteratuur behandeld vanuit een bepaald boekwetenschappelijk perspectief. Daarbij kan het gaan over vragen met betrekking tot de teksteditie, drukmethode, distributie, censuur, etc. “Grote Boeken” vormt het eerste concrete resultaat van de inspanningen van de Werkgroep Boekwetenschap om met ingang van het volgende collegejaar een volledig onderwijsprogramma voor de hele faculteit aan te bieden.

Boekwetenschap aan de Leidse letterenfaculteit mag bogen op een lange traditie. Toch is Engels tot nu toe de enige opleiding waar Boekwetenschap een officiële status heeft, met de in 1990 opgerichte afstudeer-variant Book and Publishing Studies. Dat is niet bepaald een voor de hand liggende situatie, want Boekwetenschap is als discipline bij uitstek opleidingsoverschrijdend. Met het nieuwe onderwijsprogramma voor alle letterenstudenten dat volgend jaar van start gaat, wordt eindelijk recht gedaan aan de feitelijke situatie dat specialisaties als Handschriftenkunde (ondergebracht bij de opleiding Geschiedenis), Boekwetenschap (opleiding Nederlands) en Book and Publishing Studies studenten trekken uit allerlei disciplines, uit Leiden zowel als uit andere Nederlandse universiteiten.

Het nieuwe programma zal plaats bieden aan een breed scala van cursussen: van boeken uitgeverijgeschiedenis tot teksteditie, van multimediale kennisoverdracht tot oosterse handschriftenkunde. Het programma wordt gepubliceerd in de studiegids Boekwetenschap in Leiden 1999-2000 die medio mei zal verschijnen. Inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij de coördinator van het programma, Dr A.H. van der Weel, aweel@rullet.leidenuniv.nl, 5272141.

Producten van de eerste drukpers in Egypte

Historici van het Midden-Oosten die proberen een vast punt in de tijd te vinden om de omslag van de pre-moderne samenleving naar de moderniteit aan te geven, noemen in dat verband soms de inval door de Fransen onder Bonaparte in Egypte. Napoleon had uit Parijs en uit de drukkerij van De Propaganda Fide in Rome persen en lettermateriaal naar Egypte mee laten nemen. In Alexandrië vestigden de Fransen hun Imprimerie Orientale et Française, en later in Cairo hun Imprimerie Nationale. Aan het hoofd van deze onderneming stond de jonge arabist Jean Joseph Marcel (1776-1854), die later directeur zou worden van de Imprimerie Impériale in Parijs. De pers werd voor het eerst ingezet om de Arabisch-talige proclamaties van de Fransen aan de Egyptische bevolking te produceren. Voor de vervaardiging van de eerste proclamatie was men al op zee begonnen te drukken.

Door een gelukkige omstandigheid heeft de Leidse Universiteitsbibliotheek onlangs een volledig exemplaar weten te verwerven van *La décade égyptienne, journal littéraire et d'économie politique*, het orgaan van het Institut d'Égypte, een soort Academie van Wetenschappen die op 3 fructidor VI (20 augustus 1798) op bevel van Bonaparte was opgericht naar het voorbeeld van het Institut de France. De werkzaamheden van dit wetenschappelijke instituut waren aanvankelijk van zeer praktische aard. In de eerste vergadering stelde burger Bonaparte, die bescheiden als hij was zich met het vice-voorzitterschap van het Institut had tevreden gesteld, voor om een zestal zaken te doen onderzoeken: 1. Welke verbeteringen zijn aan te brengen in de broodbakkerij van het Franse leger? 2. Zijn er mogelijkheden om in Egypte een substraat voor hop te vinden, ten behoeve van de bierproductie? 3. Hoe kan het water van de

Inhoudsopgave

Pagina 2

Producten van de eerste drukpers in Egypte (vervolg)

Tentoonstellingen en Lezingen

Pagina 3

Pieter van der Aa

Boeken in Japan

Boeken

Pagina 4

Projectgroep 'Geschiedenis van het Leidse boek'/ Tentoonstelling Stedelijk Museum De Lakenhal

Samenwerking Book and Publishing en Kunstgeschiedenis

Tentoonstellingen en Lezingen

Den Haag,
Museum van het Boek,
Prinsessegracht
30a, 26 maart –
27 juni 1999.
Machinaal en Mooi: Industriële boekbanden uit de collectie Struik.

Den Haag,
Museum van het Boek,
Prinsessegracht
30a, 26 maart –
27 juni 1999.
Op zoek naar klassieke perfectie: 25 jaar drukken van Sub Signo Libelli.
Tentoonstelling over de marginale drukkerij Sub Signo Libelli

Rotterdam,
Nationaal Schoolmuseum,
Nieuwemarkt 1A,
26 maart - 3 oktober 1999.
Met de hand geschreven.
Tentoonstelling in het kader van '1999: het jaar van het handschrift. Haalt het handschrift het jaar 3000?'

Tilburg,
Scryption,
Sporlaan 434a,
31 januari - 31 mei 1999.
Apenkrabbels & Kinderschrift.
Tentoonstelling in het kader van '1999: het jaar van het handschrift. Haalt het handschrift het jaar 3000?'

Nijl gereinigd en drinkbaar gemaakt worden? 4. Welke soort molen werkt in Cairo het beste: de watermolen of de windmolen? 5. Heeft Egypte grondstoffen voor de productie van buskruit? 6. Welke is de juridische situatie in Egypte en welke verbeteringen worden door de bevolking gewenst? (*Décade I*, pp. 11-12).

In de Leidse verzameling was al een product van de Franse drukkerij in Cairo, de in 1799 in het Arabisch en Frans gedrukte *Fables de Loqman*. De *Décade*, de nieuwe Leidse aanwinst, bestaat uit drie contemporain in leer gebonden deeltjes in octavo formaat. Het tijdschrift verscheen eens in de tien dagen, de lengte van de nieuwe republikeinse week. Het werd in de Imprimerie Nationale, die was gevestigd aan het Ezbekia-plein, gedrukt. Deze drukkerij stond in het geconfisqueerde huis van de mammelukse emir 'Othmân Bey al-Ashqar, die voor de Franse inval was gevlucht.

De talrijke geleerde bijdragen en verslagen in de *Décade* zijn duidelijk een opmaat voor de *Description de l'Égypte*, waardoor de Franse expeditie naar Egypte, die militair gezien een fiasco was, voor altijd faam heeft verworven. Men krijgt uit de *Décade* een goede indruk van de intense activiteit van de leden van de wetenschappelijke missie. In deel 3, pp. 306-313, van de *Décade* staan de ordonnantie van generaal Kléber (28 brumaire 8 [19 november 1799]) waarin, vrijwel aan het einde van de Franse aanwezigheid in Egypte, opdracht werd gegeven tot het instellen van een bureau '...chargé de recueillir tous les renseignements propres à faire connaître l'état moderne de l'Égypte, sous les rapports du gouvernement, des lois, des usages civils, religieux et domestiques, de l'enseignement public et du commerce...' Ook de relatie tussen Egypte en het binnenland van Afrika moest onderwerp van studie van het nieuwe bureau worden. Maar dat alles zou niet meer onder Frans politiek gezag plaats vinden. Uiteindelijk verscheen de monumentale *Description* in 1820-1830 en niet in Egypte maar in Frankrijk. De Leidse UB bezit er twee edities van.

Wie de drie nieuw-verworven deeltjes *Décade égyptienne* ter hand neemt zou een ogenblik kunnen denken dat deze resultaten van Franse wetenschapsbeoefening in alle rust tot stand zijn gekomen. De gedachte dringt

zich op dat al die boeiende séances van het Institut in een atmosfeer van stabiliteit en van pais en vree plaats vonden. Het tegendeel was echter het geval, de Fransen hebben eigenlijk geen rustig ogenblik gehad in Egypte. Al heel snel waren de wittebroodsweken van de Cairenen en hun nieuwe meesters voorbij. Ongeregeldheden met soldaten, relletjes tegen het gezag en moordpartijen over en weer waren aan de orde van de dag. Strenge straffen konden de orde nauwelijks herstellen, het bleef smeulen. De Franse vloot werd door de Engelsen verslagen en Bonaparte's tocht naar Syrië was mislukt, na een vergeefs beleg van Akko. Op 22 augustus 1799 verliet hij Egypte met stille trom, samen met zijn mentor, de landmeetkundige Gaspard Monge (1746-1818), de eerste president van het Institut. Op 14 juni 1800 werd zijn opvolger, generaal Kléber, in Cairo door een 'fanatieke' moslim vermoord. Kléber werd opgevolgd door de even schilderachtige als incompetentente protégé van Bonaparte, de tot de Islam bekeerde generaal 'Abdallah Jacques-François Menou (1750-1810). Begin september 1801 moest deze buigen voor de overmacht en gaf hij het laatste Franse garnizoen van het Armée d'Orient, in Alexandrië over.

Verskillende episodens van de Franse bezetting zijn uitvoerig beschreven door de Egyptische historicus 'Abd al-Rahmân al-Gabartî (1754-1822) en de Leidse UB bezit een autograaf handschrift van één van zijn geschriften. Al-Gabartî analyseert uitvoerig de Franse proclamaties, zowel naar vorm als inhoud, en laat er weinig van heel. De onoprechtheid en innerlijke tegenspraak die zijn vervat in de Franse claim dat de bezetters vrienden van de Islam, of zelfs maar van het Christendom, zouden zijn, zijn volstrekt evident voor hem. Het enige dat al-Gabartî's enthousiasme echt weet op te wekken is de bibliotheek van het Institut d'Égypte. De gemakkelijke toegankelijkheid, de probleemloze beschikbaarheid van de boeken en de rust waarmee deze gelezen kunnen worden zijn hem bijzonder aangenaam. Al-Gabartî is er, naar eigen zeggen, vaak komen studeren en kijken. De astronomische instrumenten in het Institut en het chemische laboratorium in een nabijgelegen huis noemt hij vol verbazing en ontzag. Maar het is tegelijk ook uit al-Gabartî's berichten duidelijk dat het Franse gezag in Cairo en Alexandrië zeer opper-

vlakkelig was, en dat het, door brede afkeer onder de bevolking tegen de atheïstische Fransen, nooit lang stand had kunnen houden.

Jan Just Witkam

Literatuur

- *La décade égyptienne, journal littéraire et d'économie politique*. Au Kaire, de l'Imprimerie Nationale (ans VII-IX = 1798-1800). 3 dln.: 300, 300, 316 pp. 21 x 15 cm.
- *Fables de Loqman, surnommé le Sage*. Edition Arabe, accompagnée d'une traduction française, et précédée d'une notice sur ce célèbre fabuliste. Au Kaire, de l'Imprimerie Nationale, (an VIII = 1799) [met een Notice door Jean-Joseph Marcel]
- al-Gabartî, *Ta'rikh Muddat al-Fransîs bi-Misr*. MS Leiden Or. 2437 (autograaf)
- al-Gabartî, *'Agâ'ib al-Âthâr fi al-Tarâqim wa-al-Akhabâr*. Bu-laq 1297/1880, 4 dln.
- al-Gabartî: *Al-Jabarti's Chronicle of the first seven months of the French occupation of Egypt...* Edited and translated by S. Moreh. Leiden 1975 (met reproducties van verschillende gedrukte Franse proclamaties)
- *Histoire scientifique et militaire de l'expédition française en Égypte*. Paris 1830 - 1839. 10 dln en 2 extra dln met platen.
- Paul Lunde, 'Arabic and the Art of Printing', in: *Aramco Magazine*, March-April 1981, 20-35
- *Nouvelle Biographie Universelle / Générale*. Paris 1852-1866. 46 dln.
- Abu al-Futûh Ridwân, *Ta'rikh Matba'at Bûlâq*. Cairo 1953

Pieter van der Aa

Pieter van der Aa was een hoogst opmerkelijk uitgever. Behept met een enigszins twijfelachtige reputatie heeft deze Leidse boekverkoper, uitgever en drukker (1659-1733) altijd de belangstelling, die voor zijn illustere voorgangers in de universiteitsstad bestond, moeten ontberen. Een studie van het leven en werk van deze eigenzinnige en energieke handelsgeest in boekenland was daarom een desideratum. P.G. Hoftijzer heeft zich met verve van deze taak gekweten en schotelt de lezer in *Pieter van der Aa (1659-1733): Leids drukker en boekverkoper* (Hilversum, Verloren 1999, deel 16 in de Zeven Provinciënreeks) een helder en overzichtelijk maar bovenal boeiend beeld van de man voor. De auteur baseert zich daarbij niet alleen op een zorgvuldige bestudering van het fonds van Van der Aa maar presenteert ook allerlei archiefstukken die, hoe fragmentarisch ook, wezenlijke informatie over de uitgever verschaffen. Hoftijzer pareert hiermee doeltreffend het alomtegenwoordige geweeklaag van veel boekhistorici over het ontbreken van archivalia met betrekking tot het boekenbedrijf in de Republiek.

Na een inleidend hoofdstuk over het boekenbedrijf in Leiden schetst Hoftijzer het

leven van Van der Aa, zijn fonds en de organisatie van zijn handel. Van der Aa komt hieruit naar voren als een ondernemende uitgever, die niet bang was risico's te nemen of grote uitgaven te plannen die zich over vele jaren uitstrekten, maar ook als een eigenzinnig en berekenend man, die de economische gevolgen van zijn handelen nooit uit het oog verloor. Van der Aa vertegenwoordigt daarmee een nieuw type uitgever dat evenzeer koopman was. Heeft hij dit gemeen met veel van zijn tijdgenoten, in ondernemingslust laat hij de meesten van hen ver achter zich. Met zijn thesauri, de landen- en reisbeschrijvingen, zijn atlanten en prentenbundels, de een nog omvangrijker dan de ander, lijkt Van der Aa een eeuw Hollandse uitgeverij te hebben willen samenvatten. Hoewel deze uitgaven niet altijd even zorgvuldig tot stand kwamen of overwogen in resultaat waren, verdiende Van der Aa zich bovendien een plaats in de geschiedenis met zijn publicaties van werken van Chr. Huygens, H. Boerhaave en W.J. 's-Gravesande en de *Opera omnia* van Erasmus. Dankzij Hoftijzer is er nu een evenwichtige studie over Pieter van der Aa, die tal van aanknopingspunten biedt voor verdieping. Nu nog een bibliografie.

J. Schaeps

Boeken in Japan

Ook al is niet geheel duidelijk of voor de één miljoen exemplaren van een Buddhistische tekst die tussen 764 en 770 in opdracht van keizer Shotoku werden gedrukt nu gebruik werd gemaakt van metalen platen dan wel houten blokken, dat zowel Gutenberg als Laurens Jansz. Coster toen bij lange na nog niet in de luiers lagen zal duidelijk zijn. En ook al is dit zeker niet aan te merken als het begin van een ononderbroken drukcultuur tot op de dag van vandaag, het is ook weer niet geheel oninteressant te bedenken dat een commerciële uitgeverij vanaf het begin van de zeventiende eeuw in Japan opkwam. Of dat populaire romannetjes aan het eind van de achttiende eeuw in oplagen van tussen de twaalf en vijftien duizend over de toonbank gingen. Of dat er omstreeks het begin van de negentiende eeuw alleen al in het huidige Tokyo – toen een stad van bijna anderhalf miljoen inwoners – meer dan 800 uitleenbibliotheken waren. En dat romans toen ook

Boeken

Recent Verschenen:

W.A. Laseur
Het Museum Meermann-Westreenianum 1848-1960.
Uitgave in het kader van het 150-jarig bestaan van het museum, geschreven door de oudbibliothecaris van het museum.

Jeroen Salman
Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als lectuur en handelswaar.
Walburg Pers
Handelseditie van proefschrift over de inhoud en functies van de almanakken uit de Gouden Eeuw.

Paul van Capelleveen, Ger Kleis en R. Breugelmans,
Publicatie over het werk van de particuliere pers *Sub Signo Libelli* van Ger Kleis
Museum van het Boek en Uitgeverij de Buitenkant, f35,-
Publicatie behorende bij de tentoonstelling in het Museum voor het Boek (zie aldaar).

al in series, over een periode van vaak tientallen jaren uitgesmeerd, aan een groot lezerspubliek werden afgezet. Kortom, hier is sprake van een rijke boekencultuur waarvan ook een niet onbelangrijke verzameling in ons land terecht kwam, met de grootste concentraties in het Rijksmuseum voor Volkenkunde en onze universiteitsbibliotheek. Ook voor niet-Japanologen bieden deze verzamelingen talloze ingangen om ons vaak sterk Westersgerichte denken over geletterdheid en leescultuur bij te stellen en waarover ook in de moderne talen inmiddels goede literatuur beschikbaar is. Ter geruststelling mag daaraan worden toegevoegd dat ook Japanners gewoon van voren naar achteren lezen en daarbij nog het gemak hebben dat ze een boek niet eerst om hoeven te draaien zoals wij wanneer we er een uit de boekenkast pakken.

Matthi Forrer

Projectgroep 'Geschiedenis van het Leidse boek' / Tentoonstelling Stedelijk Museum De Lakenhal

Hoewel het nog een eeuwigheid van ons af lijkt te liggen, is het Leidse Stedelijk Museum De Lakenhal voornemens in het jaar 2003 een grote tentoonstelling te organiseren over het 'Leidse boek'. Ingrid Moerman, conservator van de historische afdeling van het museum, heeft hiervoor contact opgenomen met Ronald Breugelmans, conservator oude drukken van de universiteitsbibliotheek, en met Paul Hoftijzer, die al lange tijd onderzoek doet naar de geschiedenis van het Leidse boekenbedrijf gedurende de 'lange' zeventiende eeuw. Onlangs verscheen van zijn hand een kleine monografie over leven en werk van de grote Leidse drukker en boekhandelaar Pieter van der Aa (1659-1733). Inmiddels is een projectgroep gevormd die zich met de rijke historie van het Leidse boek in al zijn gedaanten zal gaan bezighouden, door middel van individueel of gezamenlijk onderzoek, maar ook via cursussen in het onderwijsprogramma van de Werkgroep Boekwetenschap. Aan onderwerpen en thema's is geen gebrek, zeker niet waar het de achttiende, negentiende en twintigste eeuw betreft, perioden die nog grotendeels *terra incognita* zijn. Binnenkort zal een eerste, oriënterende bijeenkomst van de projectgroep worden gehouden. Dejenigen die geïnteresseerd zijn in deelname kunnen zich aanmelden bij: Paul Hoftijzer, p/a Opleidingw Engels, Book and Publishing Studies, P.N. van Eyckhof 4, Leiden, tel. 071-5272155, e-mail pghoftijzer@rullet.LeidenUniv.nl.

COLOFON

Redactie

J.M.P. Schaeps
Opleiding Kunstgeschiedenis
Toestel 2788
schaeps@rullet.leidenuniv.nl

E.A. Kwant
Opleiding Engels
Toestel 2158
eakwant@rullet.leidenuniv.nl

Medewerkers aan dit nummer

N.L. Bartelings
B.P.M. Dongelmans
M. Forrer
P.G. Hoftijzer
A.H. van der Weel
J.J. Witkam

Kopij voor het volgende nummer
graag inleveren voor 1 mei 1999 bij
de redactie.

Samenwerking Book & Publishing en Kunstgeschiedenis

Het Prentenkabinet van de Universiteit Leiden herbergt een kleine en gevarieerde collectie Italiaanse prenten uit de zestiende eeuw. Onder leiding van ondergetekenden hebben doctoraalstudenten Kunstgeschiedenis in een projectgroep de prenten bestudeerd. Het onderzoek van de studenten zal resulteren in een tentoonstelling van 45 prenten met een bijbehorende catalogus, waarin de uiteenlopende aspecten van een fascinerend deelgebied van de beeldcultuur van de Renaissance, de vroege Italiaanse prentkunst, belicht worden.

De uitgave van de catalogus is het resultaat van samenwerking met studenten van Book & Publishing Studies onder leiding van dr. A.H. van der Weel. Marco Hokke (B&P), Esther van der Voort (B&P) en Elvira Thevissen (KG) hebben met een niet aflatend enthousiasme ervoor gezorgd dat de catalogus het licht zal kunnen zien. Marguérite Stuart (KG) heeft de lastige taak van sponsorwerving op zich genomen. Deze gezamenlijke inspanning van studenten en begeleiders kan als voorbeeld dienen hoe zinvol en inspirerend een interdisciplinair samenwerkingsverband kan zijn.

De tentoonstelling *Italiaanse prentkunst van de zestiende eeuw uit het Leidse Prentenkabinet* vindt plaats van 12 april tot en met 12 mei in het Prentenkabinet en de Universiteitsbibliotheek. De volledig geillustreerde catalogus zal f25 kosten.

A.W.A. Boschloo en N.L. Bartelings